

[Электронны рэсурс] // Нацыянальны інстытут адукацыі – Рэжым доступу: <https://adu.by>. – Дата доступу: 21.10.2023.

3. Змир-Бек, С. И. Развитие критического мышления на уроке: пособие для учителя / С. И. Змир-Бек, И. В. Муштавинская. – М.: Просвещение, 2004. – 222 с.

4. Кандратовіч, А. П. Выкарыстанне інтэрактыўных метадаў як сродак актывізацыі пазнавальнай дзейнасці вучняў/ А. П. Кандратовіч // Беларуская мова і літаратура. – 2010. – № 6. – С.45-50.

5. Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова”: зацв. Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь 29.05.2009 № 675, 2009. // Нацыянальны адукацыйны партал. – Рэжым доступу: <http://www.adu.by/ru/uchitelyu/uchebno-metodicheskoe-obespechenie-doshkolnogo-obshchego-srednego-i-spetsialnogo-obrazovaniya/kontseptsii-uchebnykh-predmetov.html>. Дата доступу: 21.10.2023.

7. Коменский Ян Амос: Учитель учителей («Материнская школа», «Великая дидактика» и др. произв. с сокращ.). М.: Карапуз, 2009, – 288 с

8. Хуторской, А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций // Интернет – журнал «Эйдос».- 2005. – 12 декабря [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://eidos.ru/journal/2005/1212.htm>. Дата доступа: 21.10.2023.

9. Цыбульская, С. І. Выкарыстанне сучасных адукацыйных тэхналогій на ўроках беларускай мовы і літаратуры / С. І. Цыбульская. – Мінск: Сэр-Віт, 2006. – 207 с.

А. А. Калеснікова

Нацыянальны даследчы тэхналагічны ўніверсітэт “МІСІС”
УДК 811.161.3(038)

ВЫКАРЫСТАННЕ АСАЦЫЯТЫЎНЫХ СЛОЎНІКАЎ У ПРАЦЭСЕ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ ЯК ЗАМЕЖНАЙ

Ключавыя словы: моўная асоба, вербальная асацыяцыя, асацыятыўны эксперымент, асацыятыўны слоўнік, беларуская мова як замежная.

На матэрыяле беларускамоўнай часткі “Славянскага асацыятыўнага слоўніка” прааналізаваны асаблівасці рэпрэзентацыі элементаў вербальна-семантычнага, лінгвакагнітыўнага і прагматычнага ўзроўняў моўнай асобы. Апісаны магчымасці выкарыстання асацыятыўных радоў у якасці базы для складання вучэбных заданняў і практыкаванняў у працэсе навучання беларускай мове як замежнай.

E. A. Kolesnikova

National University of Science and Technology «MISIS»

THE USE OF ASSOCIATIVE DICTIONARIES IN THE PROCESS OF TEACHING BELARUSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Key words: linguistic personality, verbal association, associative experiment, associative dictionary, Belarusian as a foreign language.

The features of representation of elements of verbal-semantic, linguacognitive and pragmatic levels of linguistic personality are analyzed in the material of the Belarusian language part of the “Slavic Associative Dictionary”. The possibilities of using associative series as a basis for compiling educational tasks and exercises in the process of teaching Belarusian as a foreign language are described.

Мэтай вывучэння замежнай мовы не можа з’яўляцца простае запамінанне адзінак розных узроўняў моўнай сістэмы і засваенне асаблівасцей іх функцыянавання (сістэмы правілаў). Зварот да чалавека як да творцы мовы ў лінгвадыдактыцы звязваецца са своеасаблівым пераасэнсаваннем прац Вільгельма Гумбальта, які казаў пра мову як пра “свет, што знаходзіцца паміж светам знешніх з’яў і ўнутраным светам чалавека» [1, с. 304].

У межах антрапацэнтрычнай парадигмы ведаў у лінгвістыцы, а таксама ў методыцы выкладання замежных моў (у тым ліку і беларускай мовы як замежнай) значная роля адводзіцца не толькі пэўнаму набору лексічных адзінак і сукупнасці граматычных норм, але і моўнай асобе, чалавеку як цэнтру моўнай рэчаіснасці. На думку Ю. М. Караулава, “немагчыма ў адрыве ад моўнай асобы, без уліку яе шматузроўневай арганізацыі, без звароту да прынцыпаў фарміравання і структуры, у прыватнасці і яе інтэлекту, стварыць эфектыўную мадэль навучання мове” [2, с. 49].

Структура моўнай асобы, прапанаваная Ю. М. Караулавым, уключае тры ўзроўні. Вербальна-семантычны (найніжэйшы, “нулявы”) узровень адлюстроўвае ступень валодання звычайнай, паўсядзённай мовай. На лінгвакагнітыўным (тэзаўрусным, “першым”) узроўні адбываюцца актуалізацыя і ідэнтыфікацыя рэлевантных ведаў і ўяўленняў, уласцівых моўнай асобе і соцыуму. Яны ствараюць індывідуальную ікалектыўную кагнітыўную прастору, моўную мадэль свету асобы, яе тэзаўрус, культуру. Прагматычны (найвышэйшы, “другі”) узровень уключае матывы і мэты, якія ўплываюць на развіццё моўнай асобы [2, с. 42–62]. Такая мадэль карэлюе з псіхалагічнымі аспектамі ўспрымання, разумення і параджэння маўлення, а таксама паказвае паслядоўнасць фарміравання другаснай моўнай асобы.

Ю. М. Караулаў лічыць, што моўная асоба – гэта скразная ідэя, якая пранізвае ўсе аспекты вывучэння мовы і адначасова парушае граніцы паміж дысцыплінамі, якія вывучаюць чалавека, паколькі нельга вывучаць чалавека па-за мовай і культурай.

Прадстаўнікі іншых лінгвакультур, якія вывучаюць беларускую мову як замежную, павінны ўвайсці ў новую моўную карціну свету не толькі з дапамогай лексічных і граматычных адзінак, але і з улікам культурна-гістарычных ведаў і каштоўнасцей.

У працэсе выкладання беларускай мовы як замежнай могуць выкарыстоўвацца вынікі асацыятыўных эксперыментаў, зафіксаваныя ў адпаведных слоўніках. Матэрыялам нашага даследавання сталі вербальныя асацыяцыі беларускамоўнай часткі “Славянскага асацыятыўнага слоўніка” [3]. Лексічныя адзінкі, рэалізаваныя ў эксперыменце, актуалізуюць не толькі прамыя і пераносныя значэнні, але і дэманструюць наглядную інфармацыю пра тэкставы патэнцыял, пра магчымасць спалучэння з іншымі лексемамі, выяўляюць глыбінныя сэнсы і каштоўнасныя арыентацыі, а таксама адлюстроўваюць розныя ўзроўні структурнай арганізацыі моўнай асобы.

На нулявым узроўні вылучаюцца тры віды вербальных рэакцый: парадыгматычныя, сінтагматычныя і тэматычныя.

У парадыгматычных асацыяцыях слова-рэакцыя выступае як суадноснае са словам-стымулам па адным з двух паказальнікаў: 1) “па гарызанталі” (адносіны “каардынацыі”: сінонімы **сябар** – *таварыш, прыяцель*; антонімы **сябар** – *вораг*); 2) “па вертыкалі” (адносіны “субардынацыі”, род – від: **грошы** – *долары, долар, капейкі, маркі, рублі; дрэва* – *баабаб*; адносіны “суперардынацыі”, від – род: **хлеб** – *ежа; радасць* – *пачуццё*).

Сінтагматычныя адносіны ўзнікаюць паміж лексічнымі адзінкамі на аснове іх спалучальнасці ў маўленні. У такіх асацыяцыях словы-рэакцыі дапаўняюць слова-стымул да поўнага, “нармальнага” словазлучэння: **зялёны** – *лес, луг, колер, яблык*; **чырвоны** – *сцяг, колер, гальштук*; **жыць** – *багата, на свеце*; **думаць** – *пра маці*.

У тэматычных асацыяцыях слова-рэакцыя можа ўжывацца разам са словам-стымулам ў межах пэўнага кантэксту (выказвання): **зялёны** – *хларыд нікелю, мужчына* – *сталага ўзросту*; **лес** – *паходзі інш*.

Таксама можна вылучыць асобную групу словаўтваральных, або дэрывацыйных, рэакцый. Аднак такія асацыяцыі не займаюць першыя па частотнасці пазіцыі і сустракаюцца звычайна ў адзінкавых адказах: **дабро** – *добры, дабрабыт*; **сябар** – *сяброўка*; **вольны** – *воля*.

Сінтаксічная спалучальнасць слоў знаходзіцца ў цеснай сувязі з іх граматычным значэннем. Так, словы з катэгарыяльным значэннем прыкметы (прыметнікі) часцей за ўсё спалучаюцца са словамі з прадметным значэннем (назоўнікамі), гэта значыць, па мадэлі “прыметнік + назоўнік”. Адпаведным чынам спалучаюцца таксама словы з агульным граматычным значэннем дзеяння або стану (дзеясловы) і словы з акалічнаснымі значэннямі (па мадэлі “дзеяслоў + прыслоўе”) і г.д.

Інфармацыя асацыятыўных слоўнікаў можа быць карыснай для развіцця лінгвакагнітыўнага ўзроўню моўнай асобы іншафона, які вывучае беларускую мову. Аналіз асацыяцый гэтага ўзроўню садзейнічае засваенню сістэмы прыярытэтаў і каштоўнасных арыентацый нацыянальнай карціны свету.

Сярод рэакцый лінгваканітыўнага ўзроўню даволі значанае месца займаюць адзінкі фразеалогіі ў шырокім разуменні. Сюды мы адносім уласна фразеалагізмы, а таксама прыказкі, прымаўкі, перыфразы, афарызмы, крылатыя выразы. Як правіла, у адказах удзельнікаў эксперыментаў дадзеныя адзінкі прыводзяцца не цалкам, а ў скарачаным, сціснутым, трансфармаваным выглядзе, што адпавядае форме іх захавання ў памяці носьбіта мовы: **хлеб** – галава, усяму галава, і соль, надзённы; **вочы** – душа, люстэрка, люстэрка душы; **галава** – на плячах, два вухі, з плеч, усяму, хлеб усяму; **гара** – Магамет; **госць** – татарын, горш за татарына; **дом** – крэпасць; **абяцаць** – залатыя горы, тры гады; **палец** – у рот не кладзі, аб палец, аб палец не ўдарыць; **работа** – не воўк, воўк, не воўк – у лес не ўцячэ; **рукі** – залатыя; **слова** – не верабей, верабей, за слова, лечыць і інш.

Матэрыялы свабодных асацыятыўных эксперыментаў таксама фіксуюць адзінкі прагматычнага ўзроўню структурнай арганізацыі моўнай асобы, засваенне якіх іншафонамі будзе сведчыць пра іх дастаткова высокі ўзровень валодання беларускай мовай.

Значнае месца сярод адказаў прагматычнага ўзроўню займаюць антрапонімы: **вялікі** – Майкл Джордан; **святло** – Ільіч, Ленін; **зло** – Сталін; **багаты** – Радзівіл; **чалавек** – Ф. Скарына; **помнік** – Ленін, Леніна, Леніну, Пушкін, Пушкіну, Купала, Янка Купала, Я. Купала, Янку Купалу, Я. Купалу, Якубу Коласу, Я. Коласу, А. Міцкевіч, Венера, Гагарыну, Максім Танк, Маішэраву, Францыск Скарына і г.д. Знайшлі сваё адлюстраванне ў слоўнікавых артыкулах назвы гарадоў, краін, астранамічных аб'ектаў і г.д.: **гара** – Альпы, Кіліманджара, Эверэст, Арарат, Гімалаі, Крым, Джамалунгма, Карпаты, Курган Славы, Лыся, Памір, Тыбет, Фудзіяма; **вялікі** – Ноўгарад; **разам** – з Расіяй; **вайна** – Беларусь, Югаславія, ЗША, Косава; **вёска** – Хатынь, спаленая (Хатынь) і інш.

У свядомасці кожнага носьбіта мовы непасрэднае адлюстраванне знаходзяць рысы нацыянальнага менталітэту і нацыянальнай культуры. Крыніцамі такіх вербальных асацыяцый становяцца мастацкія сферы функцыянавання мовы і разнастайныя факты культурнага жыцця. Даволі часта слоўнікавыя артыкулы фіксуюць факты нацыянальнай культуры беларусаў: **радзіма** – мая дарагая; **зямля** – пад белымі крыламі; **родны** – кут; **дзядзька** – Антось, Антось (“Новая зямля”), дзядзька з “Новай зямлі”, “Новая зямля”, паэма “Новая зямля”, Я. Колас, Я. Колас “Новая зямля”, Я. Купала; **хлопчык** – лётчык, і лётчык; **слова** – аб палку Ігаравым, Якуб Колас, Ніл Гілевіч; **вольны** – Янка Купала; **чорны** – Кузьма, Кузьма Чорны, замак Альшанскі, “Чорны замак Альшанскі”. Сярод рэакцый даволі часта сустракаюцца рэмінісцэнцыі на біблейскія тэксты: **бог** – Хрыстос, Ісус Хрыстос, Адам, Ева; **дрэва** – Адам і Ева; **сорам** – Ева і Адам; **мужчына** – Адам; **жанчына** – Ева; **слова** – адразу было слова.

Асацыятыўна-вербальнае мысленне інфармантаў разам з рэаліямі традыцыйнай народнай культуры і культуры класічнай шырока адлюстроўвае элементы масавай культуры: **сіла** – Жан-Клод Ван Дам,

Геракл, Ньютана; **прагны** – Плюшкін, дзядзька Скрудж, Ф. Кіркораў; **зямля** – Саннікава, у ілюмінатары; **справядлівасць** – багіня Феміда, цар Саламон і інш.

У структуры моўнай асобы асаблівае месца займаюць прэцэдэнтныя тэксты, выконваючы ролю тыповых, стандартных сродкаў (знакаў, эталонаў, сімвалаў, “ярлыкоў”) для ацэнкі пэўных фактаў, адносін і сітуацый. Прэцэдэнтныя тэксты, якія сустракаюцца сярод адказаў інфармантаў, могуць уводзіцца рознымі шляхамі, напрыклад, праз назву твора, праз імёны і прозвішчы аўтараў твора або іншых вядомых людзей, а таксама імёны герояў, персанажаў, праз цытацыю: **галава** – прафесара Доўля; **дом** – які пабудоваў Джэк, з мезанінам; **белы** – Бім, Бім чорнае вуха; **вялікі** – дзядзька Ціёпа, Гулівер, Гэтсбі; **час** – Рэй Брэдберы; **голос** – верш “Голас”; **радзіма** – мая дарагая; **вёска** – Прастаквашына; **дачка** – Арэсы; **жыццё** – Кліма Самгіна; **маці** – А.М. Горкі; **сям’я** – Адамс, Колбі; **агонь** – вада і медныя трубы, Гефест; **святло** – сэрца Данка; **шчасце** – М. Астроўскі; **дрэнна** – Маршак і г.д.

Матэрыялы асацыятыўных слоўнікаў могуць выкарыстоўвацца для стварэння разнастайных заданняў і практыкаванняў, якія садзейнічаюць эфектыўнаму навучанню беларускай мове як замежнай: падбор да слова-стымулу рэакцый, звязаных сінанімічнымі, антанімічнымі і іншымі адносінамі; размеркаванне рэакцый па значэннях полісемантычнай лексемы (з выкарыстаннем тлумачальных слоўнікаў); складанне словазлучэнняў па мадэлях; аналіз лексем, ужытых у пераносным значэнні; аналіз частотных асацыяцый; канструяванне сказаў па прынцыпе гульні “Снежны камяк”; складанне тэкстаў рознага тыпу і інш.

Багацце лексіка-семантычнай, марфалагічнай, словаўтваральнай, сінтаксічнай, гісторыка-культурнай, побытавай, каштоўнаснай інфармацыі, змешчанай у кожным слоўніковым артыкуле, дае шырокія магчымасці для выкарыстання ў аўдыторыі замежных навучэнцаў. Лексічны склад слоўніка, граматычныя формы і граматычныя значэнні, адлюстраваныя ў мадэлях двух слоў (стымул-рэакцыя), заключае ў сабе натуральным чынам мінімалізаваны аб’ём ведаў, неабходны і дастатковы для паўсядзённых зносін. У сваю чаргу, спалучэнні, утвораныя па мадэлі стымул-рэакцыя з’яўляюцца будаўнічым матэрыялам для поўных сказаў: **бабуля** – старая, **бабуля** – у вёсцы, **бабуля** – любімая, **бабуля** – пячэ, **бабуля** – мая, **бабуля** – пірагі, **бабуля** – вяжа рукавічкі. У такім наборе спалучэнняў навучэнец павінен убачыць пэўную паслядоўнасць і сканструяваць паўнаўартасны сказ: *У вёсцы мая любімая бабуля пячэ пірагі і вяжа рукавічкі.*

Разбор артыкула на занятках і каментарыі выкладчыка могуць будавацца з улікам трохузроўневай структурнай арганізацыі моўнай асобы:

а) па ярусах структуры мовы (напрыклад, толькі ў сферы семантыкі артыкул дазваляе прадэманстраваць рэалізацыю ўсіх значэнняў шматзначнага стымулу, разгледзець яго сінанімічныя, антанімічныя,

паранімічныя і аманімічныя адносіны, семантычную спалучальнасць і інш.; аналагічна і ў іншых раздзелах – у марфалогіі, сінтаксісе, словаўтварэнні);

б) па тыпах адзінак кагнітыўнага ўзроўню (фразеалагізмы, клішэ, афарызмы, метафары з прапанаваным стымулам і г.д.);

в) па разнавіднасцях прагматычных адзінак (прэцэдэнтныя тэксты, ацэнка, стылістычны рэгістр, прэсупазіцыі, дэйксіс, перфарматыў).

Пры складанні вучэбных заданняў на аснове асацыятыўных радоў выкладчык мае магчымасць скарэктаваць лексічныя мінімумы, дапоўніць іх рэлевантнымі ўстойлівымі спалучэннямі і прэцэдэнтнымі тэкстамі, пазбегнуць устарэлых, штучных і іншых некамунікатыўных прыкладаў функцыянавання той ці іншай адзінкі. Адаптаваць слоўнікавы артыкул неабходна з улікам профілю навучання (спецыяльнасці) і ўзроўню валодання мовай.

Такім чынам, у асацыятыўных радах прадстаўлены адзінкі вербальна-семантычнага, лінгвакагнітыўнага і прагматычнага ўзроўняў моўнай асобы. Інфармацыя асацыятыўных слоўнікаў з'яўляецца каштоўным матэрыялам для стварэння камунікатыўна рэлевантных вучэбных заданняў і практыкаванняў. Зварот да такіх лексікаграфічных крыніц на занятках па беларускай мове як замежнай садзейнічае фарміраванню другаснай моўнай асобы.

Літаратура

1. Гумбольдт, В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
2. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: КомКнига, 2006. – 264 с.
3. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н. В. Уфимцева [и др.]. – М.: МГЛУ, 2004. – 792 с.

О. А. Климкович

Витебский государственный университет имени П. М. Машерова
УДК 81'42'04(093)(476.5-25)"16"

ТЕКСТОВЫЕ КАТЕГОРИИ В ВИТЕБСКИХ ДЕЛОВЫХ ТЕКСТАХ НАЧАЛА XVII ВЕКА

Ключевые слова: историческая стилистика, региональная деловая письменность, текстовая категория.

В статье рассматриваются средства репрезентации текстовых категорий стандартизованности и точности в витебских текстах начала XVII в. Охарактеризована структура текстов, употребление в них различных формул. Описано такое средство репрезентации текстовой категории точности, как второстепенное сказуемое.